

<< Nazad

Mostar

Imam 32 godine. Prije rata sam živio u Mostaru. Tu sam se rodio i oženio. Živio sam sa majkom, ocem, i ženom.

Život prije rata je bio solidan. Od nas petero, troje je radilo. Otac imo penziju, ja radio, žena radila. Nemam se ni na što žaliti, nije loše bilo. Moja generacija nije mogla naći dobar posao, jer je puno nezaposlenih bilo. Bilo je tri, četiri hiljade pravnika, bilo je električara pet stotina, hiljadu, gomilalo se. Poso je bilo lako nać nekad, prije dvadeset godina, a pred rat na pet godina nije. Ja sam radio ono što nisam htio raditi.

Bosna je tada imala jaku ekonomiju. Mislim, bilo je zaposlenih. U Mostaru je bilo firmi dosta. Bila je Predionica sa 6000 zaposlenih, bio Soko 10000 zaposlenih, bio Aluminijski kombinat sa 6000 zaposlenih. Bila je industrija, a gomilala su se zanimanja koja nisu bila tražena, tako da je došlo do prenapučenosti u nekim zanimanjima.

Ljeti je Mostar bio tranzit za turizam. Iz Dubrovnika dođu u Mostar da vide stari most, tako da je od maja do septembra Stari Grad bio pun stranaca. I tako svake godine sve do devedesete.

U Mostaru je bilo mješano stanovništvo. Po popisu iz 1990. godine 40% Muslimana, 40% Hrvata i 20% Srba. Ali, o tome nije vođeno računa nikad. Nismo znali ko je ko, do prvog metka. Ja od Srba nisam imo Srbina prijatelja do rata, ni sada, a ja sam Srbin. Razumijete, ja sam kum Muslimanu, Musliman mi je kum, prijatelji Hrvati, iz mješanih brakova imam mnogo prijatelja. Nisi trebo nekog pitat šta je, pa da se družiš s njim.

Rodiš se, pa od malena rasteš s tim ljudima. Sad je smješno pričati o tome, jer, živilo se normalno i odjednom nenormalno.

Prvi put sam osjetio da će bit' rat odma poslije izbora, čim su pobjedile nacionalne stranke. To je bilo 1990 godine. Poslije proglašenja izbornih rezultata, osjećao sam da će rat bit'. Poslije izbora svi su gledani po svojoj nacionalnoj pripadnosti, to su političke stranke zahtjevale od svog naroda, ništa dalje. Odma su gledali ko je podoban.

Prije 50 godina bio si komunista, a sada su gledali podobnost, jesi li dobar Srbin, Hrvat, il Musliman. Dali ideš u crkvu ili džamiju.

Ako je pobjedio HDZ, sad oni treba deset direktorski mjesta da imaju. Skidali su ko god nije u HDZ-u, bez obzira koliku školu ima, razumiješ.

Bio je ovdje prije rata vatrogasac, komandant profesionalne čete, Srbin. To je zapalo srpske stranke da ona stavi direktora. Jer su, čovjeka koji je iste struke skinuli, zato što nije u toj stranci, a stavili su svog, koji nije za tog posla, razumiješ. Sve je okrenuto, ista situacija, samo na različit način upakovana.

Podizanje tenzija je započelo čim su rezervisti JNA došli. To je bilo 91. godine u septembru, oktobru, nisam siguran. Došlo je puno ljudi koji nisu odavde, koji su iz Crne Gore, Srbije, iz zabiti. Najmanje je došlo gradskih rezervista, već ljudi s malo manje škole, sa puno lošijim načinom života, kulturom. Oni su došli tu da bi počeli pucati po gradu, bacali bombe, pjani hodali, razdrljeni. Smetali su svakome. Mislim, ja ih nisam mogao okom vidit.

Onda su ljudi počeli napuštati kuće. Srbi su počeli napuštati kuće u aprilu, i u martu 92. godine pred sam rat. Napuštali su kuće zato što im je govoreno da će ih neki Hrvati i neki Muslimani ubiti, je li. I to je podizanje tenzija.

Onda, čak su i mene zvali, ti kako se kaže, ti politički predstavnici u mjesnim zajednicama. JNA je djelila puške Srbima, pred rat. Samo Srbima, mada je JNA bila. Razumeš, ja sam isto tako, ispito sam sve čoveka i na kraju sam odbio pušku, razumeš, a saznao sam sve odakle, kako i gde i šta, ali reko sam neću. Smišljeno su uradili taj svoj dio posla. Neko uz pomoć Srbije, a neko uz pomoć Hrvatske.

Zvanično je rat u Mostaru počeo 4. aprila 92. godine, i to granatiranjem. JNA je počela, odnosno rezervisti, četnici, su počeli pucati na logore i na neka hrvatska naselja. Onda su ovi počeli vraćati. To je bilo sporadično, petnestak, dvajest dana dok se nije direkt krenilo, dok rezervisti nisu direkt krenuli u osvajanje istočne strane Neretve, lijeve obale, koju su i uspjeli uzeti poslije, dvaest, tricet dana otprilike.

Onda su u gradu bile borbe jedno četrdeset dana, pa je naša vojska prešla u protuofanzivu i oni su otišli iz grada.

U to vrijeme su ovdje bile dvije različite vojske. Mislim, zvanično je postojao mostarski bataljon, a postojalo je i Hrvatsko vijeće odbrane. Hrvatsko vijeće je slušalo naređenje iz Gruda, a mostarski bataljon iz Sarajeva. Nikad to nisu bile dvije zbližene vojske, one jesu išle na liniju, mislim išle su na front, ali nikad to ista vojska nije bila, nikad. Ni po načinu ratovanja, ni po ponašanju, ni po čemu. Mostarski bataljon je bio na neki način partizanska vojska bez plata, dobrovoljna, bez uniforme, bez pušaka za svakog vojnika. A HVO je već bio obučan, uniforme, svi sa puškama, sa topovima, sa svim.

U mostarskom bataljonu je bilo najveći broj dobrovoljaca. Ja sam dobrovoljno otišao u mostarski bataljon, jer, šta ja znam u HVO-u već je radila i mobilizacija i silom su vodili ljude na front i svega je tu bilo. Nije mi nikad štimala ta, taj dio odbrane Mostara koji je bio pod hrvatskom kontrolom. Uvijek je nešto tu, razumiješ ti, vidiš crni autobus vozi, protjeruje neke Srbe, sad da ja idem u tu vojsku to ne ide na primjer, kao Srbin jel, i tako dalje, razumiješ. Mislim, ja sam se samo slobodno osjećao 92. godine kad pređem Šantićeve ulicu, kad pređem na ovu stranu, sada slobodni dio grada. Na onoj strani policijski sat u osam sati, a ja moram u šest sati kući.

Svak ti je davo do znanja da si Srbin i da ne valjaš, i iz HVO-a, i od dobrog dijela Hrvata.

Odmah u maju 92. godine privođen sam na nekakve informativne razgovore dva, tri puta. U avgustu HOS me odveo u zatvor s namjerom protjerivanja, šta ja znam, u srpski dio. Eto to je ružno jer si kriv samo zato što si to, razumiješ. Ovde kad sam prešao ja sam ovde našo, u Srba kojih je bilo ovde, ikone na zidovima, slike svetaca razumeš, a tamo nisam smio imat knjigu ćirilicom u kući.

Da se razumijemo, nisam otišo, nisam imo razlog zbog kojeg bi napustio kuću. Nije me nikad zanimalo šta ljudi rade u tom SDS-u, nikad me to nije zanimalo. Čak gledam da me ni dan danas ne interesuje, jel me razumeš. Osto si u svom gradu sa svojim komšijama, sa svojim prijateljima, sa svim svojim. To je bilo važno za mene.

Ja sam već te 92. godine sam osto. Familija je već bila u izbjeglištvu u Crnoj Gori. Ali, bitno je da neko od porodice živ ostane, razumješ. Na svaki način smo htjeli da zadržimo svoj stan, svoje sve, jer nismo imali nikakvog razloga da to napustimo. Koji je razlog, ako sam ja Srbin trebam napustit to ili ako je ovaj Musliman treba napustit, il ako je Hrvat treba napustit? Upravo je to želja ti nekakvih stranaka bila, da nas što manje živi skupa bez obzira što smo mi hiljadu godina živili skupa.

Život je te 92.godine bio nikakav, ali je onaj ko je imo nešto ušteđevine mogo živit. Ko nije imo, nije mogo. Struje nije bilo, osim na zapadnoj strani. Tamo je bilo i struje i vode. Hranu su počele djelit one, kako se kažu, humanitarne organizacije, a bilo je kupit svega.

Sa familijom prvih šest mjeseci nisam imo nikakav kontakt, nit sam ja znao gdje su oni, nit su oni znali gdje sam ja. To je bilo teško. Tek negdje u novembru sam ja prvu poruku preko međunarodnog Crvenog krsta dobio da mi je žena napisala nešto i sliku djevojčice naše poslala.

Ja sam se borio na liniji odbrane grada. Ratovalo se na partizanski način, ali je hrabra i drugarska vojska bila. Mostarski bataljon je bio miješan, jer ja u tu vojsku ne bi ušo da nije bilo svih.

I u HVO-u je bilo mješano, bilo je Muslimana, bilo je nešto Srba, ali je se poslije sve to ljudima vratilo. Jer, to je hrvatska vojska, vojska hrvatskog naroda. I sad to je malo nelogično da jedan Musliman il Srbin tu budu, a ti u samom nazivu imaš, jel tako. Ljepše zvuči bosansko hercegovačka vojska jer mi svi živimo u Bosni i Hercegovini, jel tako, i živili smo uvijek.

Od početka 1993. godine smo išli na liniju prema četnicima, a imali pripravnost prema ustašama. Mostarski bataljon tada je već bio četvrti korpus. Svako deset dana ideš prema istoku, a svako pet dana prema zapadu na ovoj sadašnjoj liniji, na bulevaru.

9. maja 93. godine počeo je rat između Hrvata i Muslimana, na dan fašizma. Na dan pada fašizma oni su nas napali. To je malo ko u stanju uradit. Sad zamisli da neko nekoga napadne, Engleska Ameriku za Božić, il za neki praznik razumješ, za Dan nezavisnosti Amerike. Mislim strašno, pogotovo na deveti maj. To je dan na

koji ne bi trebalo se ni na koga pucat, ni iz bilo kojih razloga, mislim u ljudskoj moralnosti, u ljudskom biću. To je dan kad je pao Hitler.

Taj dan sam slučajno bio kući, spavo sa 8. na 9. maj. Isti minut kad je počela pucnjava meni su došli na vrata, jer sam ja tada bio pripadnik Armije. Uhapšen sam 9. maja ujutru u pet sati, i odveden u Domu penzionera. Tamo sam proveo nekoliko dana.

E onda sam odveden na fakultet. Na fakultetu sam već malo, kako se kaže, progledo šta se dešava, jer su doveli žene i djecu. Doveden je sav sloj muslimanskog stanovništva: dijete od deset dana, dijete od mjesec dana, dijete od deset godina, ljudi od 25 godina, momci, stare žene, stari ljudi od 80 godina. Sve je to bilo zatvarano. Onda su nas prebacili na heledrom. E dole je bila tragedija. Jedan par, kao da ga vidim i danas, plaču, oboje drže malo dijete od dvajest dana u rukama. Okolo sve snajperisti.

Srećom pa je taj UMPROFOR to snimio, pa su morali taj logor raspustit, bar sa ženama. Raspustili su sve osim nas. Ostale su dvije grupe po pedeset ljudi. Pedeset su sakrili u Ljubuški, i pedeset su sakrili u Čapljini. Ja sam bio u Ljubuškom. Niko za to nije znao, osim HVO-a. Dvajest dana smo bili u Ljubuškom, pa dvajest dana opet na heledromu.

Ali, kad je Armija Bosne i Hercegovine napravila put, izlaz prema Sarajevu, kad je oslobođeno Bijelo polje, e tad su sve Muslimane zatvorili. To je bilo 1, 2.jula. Tamo gdje je bilo pod njihovom kontrolom sve su zatvorili. Žene i djecu su protjerivali na stranu gdje je Armija Bosne i Hercegovine, a sve muške su zatvorili. Ja sam u zatvoru bio 320 dana i to najviše na heledromu. Uslovi su bili nikakvi. Hrana jednom dnevno, tek toliko da možeš preživiti. Vode je bilo, nisi bio žedan. Za smještaj su bile dvije filmske sale, bivša škola one armije, kako se kaže srednja vojna škola i bio je zatvor koji su oni napravili, odnosno zgrada koju su u zatvor pretvorili.

Ja sam bio u toj sali jedno dva mjeseca. A u sali je bilo još jedno dvjesto ljudi, ko ribe u konzerve poredane. Čak su i svlačionice bile pune ljudi. Spavalo se na podu bez spužve ili na čebetu. Uslovi za higijenu u tim filmskim salama su bili nikakvi. Na četiri stotine ljudi bila su samo dva čučavca.

Onda sam prebačen u školu, gdje je bilo isto toliko ljudi samo u učionicama. Sve muškarci, možda deset, petnest žena.

U zatvoru je najljepše što ti se moglo desiti provokacija. Da te neko provocira je nešto najljepše što ti se moglo desiti. Jer, ljudi su odvođeni na poslove na kojima su ubijani. Ja sam ranjen isto tako, ranjen od vojske kojoj sam ja pravio bunker, kojoj sam ja gledao da napravim zaštitu za njegovu glavu, a on je moju htio skinuti. Ranjen u prsa, samo bez veze, htjeli me ubiti. To je nesvatljivo što je sve bez veze. Bez razloga si pretučen, bez razloga si ubijen, bez razloga si zaklan, bez razloga si silovan, sve bez veze. Niko tu nije krivac. Krivac si samo što se ne zoveš kako treba.

Holokaust što je bio za Jevreje, sad je bio za Muslimane. Isti način, isti princip, sve.

A najgore u zatvoru je bila glad. Glad je bila najgora. Mislim, ja sam dva dana bio tučen i po dani i po noći, al mi je gore bila glad, izgladnjivanje. Bili smo u Dretu, jedno tri dana bez vode i bez hrane, e to je bilo već opasno, to je najteži momenat kad ti neko ne da jest.

Crveni krst je bio dolazio do raspuštanja heledroma, znači do 22, 23. maja 93. godine. U Ljubuški nije dolazio, ni u Drete nije dolazio. Na heledromu se pojavio negdje 15. avgusta da registruje koliko je zatvorenika. Oni su imali ograničen mandat i zavisili su od volje političara. Jer, prvo su išli pitat tadašnjeg šefa Herceg Bosne, Matu Bobana.

Prvo krenu od njega pa prema dole. Onda oni dođu, donesu nam hranu, a čim odu, policija nam uzme tu hranu, čak i kekse i plastične stvari, sve. Mislim neopisivo je ponašanje, neopisiva je mržnja tu bila, pravi konclogor.

Crveni krst je razgovarao s nama, i kad uđe nisu dozvoljavali da bude policija tu. Oni su razgovarali sa svima o uslovima, s tim da to što te registruje Crveni krst nije bila nikakva garancija. Mene sad registruje Crveni krst, kroz minut dođe policajac, i odvede mene na poso gdje ja poginem. To je bio zatvor, logor bez pravila.

Od nas pedeset što smo bilo od prvog dana zatvora do zadnjeg zajedno, možda je pet, šest uspjelo raznoraznim vezama da bude pušteno da ode u inostranstvo. Mislim da po svim nekim gledanjima, da su Drete i Gabela teži od ovih razvikanih logora Manjača i Omarska. I po broju mrtvih i po broju ružnih stvari i na kraju krajeva, po dužini trajanja. Ja sam bio 320 dana u zatvoru, a ovi su neki logori trajali po 80 dana, po 70.

Ne mogu zaboravit, a oprostit..... Mislim da je dobar dio nji radio svoj poso, razumiješ. Oni koji su bili za tuču i tako dalje, njima nemaš šta oprostit, mislim bez njihovog izvinjenja, kako im oprostit dok oni ne svate što su uradili. Pa kad kažu izvini što sam to radio, onda se može oprostit, a zaboravit ne može, ko će zaboravit, kako. Ja bi volio to sve zaboravit.

Jer nije svak kriv. Od 500 vojnika dvojica dolaze da te tuku, sad ne možeš većinu krivit zbog te dvojice. Ta dvojica ne treba da postoje na ovom svjetu, jer smetaju. Nedavno sam sreo policajca u Šantićevoj ulici, koji je bio dole u zatvoru policajac, a i sad je policajac, koji nije nikog ružno pogledo da sam ja vidio. Znam da je čak dobar prema zatvorenicima bio. Ako ga pitaš vode, davo je, bilo je ljudi za cigare pitaju i tako dalje, sve, ništa nije uskraćivo ljudima. Al sam se ja naježio kad sam ga vidio.

To je taj trag koji vjerovatno mora ostati, dugo je to trajalo da bi se zaboravilo.

Razmjena je bila 19.marta 94. godine, poslije Vašingtonskog sporazuma i trajala je dva dana. Samo sam ja razmjenjen. Prebačen sam sa heledroma kamionom u Mostar, mislim na ovu stranu.

Kada sam se vratio iz zatvora u Mostar to su bila osjećanja iz pjesama, to su osjećanja slobode najvjerojatnije. To je kao za dijete vatromet jedan veliki. Odlično je bilo.

U svoj stan nisam mogao ići, nisam smio, nit' znam bil tamo preživio. Ljudi s kojima sam bio 92. godine su mi odma našli gdje ću stanovati. U kući jednoj sam bio, spavao, jeo. Ja na spratu a dole ispod mene izbjeglica. Šest mjeseci sam bio tu. Opet sam nastavio u vojsci bit', jer komanda je odma poslije mjesec dana tražila koga ima da se javi, jer nije bilo ljudi.

U zapadni dio se nije smjelo ići, niti su oni mogli ovamo. Tako je bilo sve do 94.godine. 95.godine se počelo raditi, i situacija smirivat što se tiče pucanja, pa je onda krenuo život.

Iako nije bilo pravog rata, nije se pucalo, čuvala se samo straža na linijama. Ispočetka samo su žene prelazile i to u ograničenom broju. Prvo dvadeset, pa pedeset, pa onda šta ja znam dvjesto, da bi se na kraju, kako se kaže, uspostavila sloboda kretanja.

Žena i moja familija su se vratili 95. godine u februaru. 95. godine u novembru, decembru je rat zvanično završen u Dejtonu.

Ja ne znam da li bi se ikako vratio kući. To je teško pitanje. Bez sigurne policije nema tu povratka. Policija je fer, kako se to kaže, prema svojoj nacionalnosti, eto tamo prema Hrvatima, a za druge je problem već. I dan danas momci dobijaju degenjek, pretučeni budu i tako. Ne znam, nema neke sigurnosti da bi čovjek smio otić tamo.

Bila mi je žena, bio mi je stari i stara, išli su tamo da vide stan. Tamo živi jedan mještani, koji ima već jedan stan. Sjedili su s tim ljudima, i kažu da nisu loši ljudi. Ja se nadam da će nekada bit' mogućnosti da se vratim kući.

Život je za mene sada ko velika zamka. Preživljavanje je sada, gledaš gdje ćeš koji dinar, marku potrošiti i šta ćeš kupiti, šta ćeš ručati. Stalna je borba. Ne znam ni da li ću uopšte ostati u Mostaru.

Bolje smo živjeli te 96. godine, neg 98. godine. Jednostavno je sada pao standard, puno je pao. Ja sam u preduzeću, u kojem sam radio, imo neka primanja, da bi vremenom ostao bez primanja, da bi bio sedam, osam mjeseci bez plate. Sad sedmično jednom radim u kafiću i to je. Živim na ivici egzistencije. Provodimo vrijeme družeći se, idemo kod komšija, komšije nama dolaze, idemo ako imamo para za kafe, popijemo kafu i tako. Mislim, da imamo gdje raditi, mi bi išli raditi.

To je trenutno i najveća teškoća i briga, besposlenost. I ako si zaposlen imaš malo platu, znači trebaju ti dva, tri posla da možeš normalno živiti. Možeš ti hrane kupiti, razumiješ, al ne možeš cipele kupiti kad ti treba. Jedino se na zdravlje ne mogu požaliti, hvala bogu dobro je.

Ja mislim kad bi se digao standard narodu, da bi se moglo ponovo živiti u miru u Bosni i Hercegovini, što da ne. Ne znam da li bi moglo kao prije, ali dok smo god na niskom standardu lako nas je opet zavest na pucanje. Prvo su trebali fabrike

napraviti, pa onda te neke stvari. Dok su god važnije džamije i crkve od posla, neće bit' dobro.

Meni religioznost nije važan dio nacionalnog identiteta. Nije mi uopšte važno. Ne pridajem ni neku važnost svom nacionalnom identitetu. Ne znam kako da ti objasnim svoj nacionalni identitet. Srbin sam, pravoslavac, mada sam više ateista. Ne znam ni da li sam Bosanac, meni se čini da sam najviše Mostarac. Nacionalni identitet je dobra stvar, u pravom iskonskom smislu jest, a dalje od toga ne valja. Čim jedan nacionalni identitet drugoga omalovažava, ne valja.

Nisam nikad praktikovao svoju religiju, ni prije rata ni sad. Mnogi ljudi sada praktikuju svoju religiju malo više nego prije rata, samo što je to puno smješnije. Najmanje se iskreno pribjegava religiji, najmanje. Te pobude su skroz druge prirode.

Ta nacionalna razlika ispada da je uvezana, da je nametnuta tvorevina. Preko noći se došlo do nacionalnih razlika, a to se otprilike desilo pola godine pred izbore. Rat nije bio zbog različitih religija, nije. To je sve nametnuto. Za rat su krivi nacionalni lideri, niko drugi. Sve strane, samo ne podjednako. Svaka vojska, svaka stranka je imala svoj ekstremni dio vojske, koja je sve činila da tom drugom narodu loše bude, a da svoj kao zaštititi.

Ti lideri nisu znali voditi ni politiku, ni ekonomiju zemlje, razumiješ, to nas je onda odvelo u rat. I samo su političari imali interesa od rata. Ni jedan od njih ne živi samo od svoje plate, ni jedan. Svi su se oni obogatili kroz rat. I sad svi poslije rata imaju problema kako da ostanu na vlasti. Svi će gledati da rat izbije da bi oni malo duže bili na vlasti. I svi se nadaju da će vladati po četrdeset, pedeset godina, tako se i ponašaju, vrlo vidljivo.

Ali, što se tiče globalne političke situacije u Bosni i Hercegovini, ide bolje. Prije su nacionalne stranke osvajale 95% glasova, sad osvajaju 60% glasova. Mada im je i to dovoljno za pobjedu na izborima, ali im je bar procenat uspjeha opo procentualno.

Očigledno da se to mjenja, da malo više ljudi počinju tražiti građanske stranke, a ne nacionalne.

Što se tiče izbora između stare Jugoslavije i nove Bosne, ne znam. Stara Jugoslavija više ne postoji. A nova Bosna i Hercegovina, nadam se da će kroz jedno dvadeset godina da bude prava država, a sada, sad je rasulo. Kad zaživi ekonomija, kad zažive fabrike, pa onda će se možda moći postaviti takvo pitanje, stara Jugoslavija ili nova Bosna. Sada je rano za to. Život u bivšoj Jugoslaviji bio je dobar. Imo si državu, bio si u miru, bio si siguran, sve si imo, jedan sistem koji je funkcionisao kako tako, a očigledno loše, dok je dovelo dovdje. Ali mislim da Jugoslavija kakva je postojala, možda neće više nikad postojati.

Imam želje da padnu sve nacionalne stranke, da neke političke stranke krenu drugim pravcem, da ne mjere više ljude po aršinima nacionalnim.

Što se tiče nada i želja za vlastitu budućnost želio bi isto tako siguran stan, siguran poso, ništa drugo. Kada bi bio ponovo početak rata, išli bi svi zajedno što dalje odavde. Samo zajedno, jer je bilo vrlo teško bit' razdvojen od porodice.

Posebna poruka za čitaoce bi bila, da je važna samo boja očiju kod ljudi, ništa više.

<< Nazad